

УДК 37.034

Валентина Тернопільська

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасних умовах розвитку державності відбувається новий етап модернізації системи освіти, що супроводжується суттєвими змінами у виховній теорії та практиці. Основними показниками ефективності виховної системи школи визнано особистість дитини, її самопочуття в колективі, ціннісні орієнтації, включення в діяльність, уміння ефективно взаємодіяти в особистісній сфері, рівень соціального розвитку, характер самореалізації. Виховна система школи передбачає постійне вивчення її стану й організацію відповідних корегуючих педагогічних впливів. Пошук шляхів ефективного виховання учнів сьогодні реалізується на основі системного підходу до його організації. Оскільки соціально-комунікативна культура учня є складною структурою, що інтегрує низку взаємообумовлюючих і взаємозалежних компонентів, її необхідно розглядати з точки зору системного підходу. У зв'язку з цим, виникає необхідність в обґрунтуванні системи виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності.

Системний підхід у навчанні й вихованні досліджували А. Арсенєв, М. Данилов, Т. Ільїна, В. Краєвський, Н. Кузьміна, І. Лернер, М. Скаткін. Обґрунтуванню педагогічних систем присвячені роботи В. Безпалько, В. Вікторова, Н. Зоріна, Г. Легенького, П. Фролова, систем виховання школярів В. Караковського, М. Красовицького, Ю. Конаржевського, М. Поташника, О. Сидельковського, Ю. Сокольнікова, М. Степаненкова, Е. Юдіна.

Метою статті є обґрунтування системи виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності, розкриття основних структурних елементів системи.

Застосування системного підходу в нашій роботі орієнтує дослідження на розкриття цілісності формування соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи, з'ясування механізмів цього процесу, його різноманітних зв'язків. А це, в свою чергу, уможливорює синтезувати процес виховання соціально-комунікативної культури учнів у єдину теоретичну концепцію.

Звернімося до термінів «система», «системний підхід». Система – це органічний взаємозв'язок елементів множини, що утворюють певну цілісність [7, с. 574].

У педагогіці системний підхід розглядається як методологічний напрям, «спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів,

виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину» [1, с. 135].

Провідними положеннями в системному дослідженні вченими виокремлюються сукупність ознак та їх системний опис, що виступають як критерії життєздатності системи. За Н. Кузьміною, будь-яка педагогічна система включає п'ять основних структурних і функціональних компонентів: 1) педагогічну мету, 2) навчальну, 3) наукову інформацію, 4) засоби педагогічної діяльності учнів, 5) педагогів [5, с. 57]. Але цілісність системи конкретизується через поняття «зв'язок». На думку М. Сетрова [6, с. 49–63], система – це не просто сукупність чи сума компонентів, а їхня цілісність, що характеризується системними зв'язками, що поєднують комплекс компонентів в органічне ціле, коли всі вони пов'язані між собою і зміна одного веде до зміни всіх інших. Відтак цілісна система постає повною сукупністю компонентів, що взаємодіють між собою. Вона спроектована для досягнення певної мети і є цілісним явищем, що взаємодіє із середовищем і породжує певну (системну) якість.

Ю. Конаржевський [4, с. 135] пропонує ознаки системи:

1. Сукупність елементів (склад). Елемент – це мінімально структуротвірна одиниця системи, що має межу подільності й наділена функціональною інтегративністю.

2. Характер зв'язку та взаємодії елементів (структура). Структура може бути статичною й динамічною. Сутність системи в її статичності розкривається через виявлення та уточнення структури, що визначається за допомогою зв'язків і відношень. Сутність системи в її динамічності розкривається завдяки аналізу функцій кожного елемента і розуміння функціонування, розвитку системи в цілому.

3. Певний рівень цілісності. Цілісність об'єкта визначається наявністю загальної структури, що об'єднує всі елементи системи і складає певну ієрархію. Головною рисою цілісності є наявність інтегративних зв'язків, що з'являються внаслідок взаємодії елементів відсутніх в окремо взятого складника.

Показниками цілісності системи є такі характеристики: узгодженість усіх функцій елементів системи, що забезпечує досягнення заданої якості та її функціонування в цілому; наявність провідної ролі цілого щодо частин системи; обов'язкова наявність єдиної мети у всіх її елементах; єдність реагування всіх частин системи на зовнішні та внутрішні впливи; розвиненість зворотних і системотвірних зв'язків; відокремленість, відмежованість системи від навколишнього середовища, перевага стійкості внутрішніх зв'язків над зовнішніми й одночасно зв'язок системи із зовнішнім середовищем.

4. Ієрархічність як спосіб організації вертикальної супідрядності елементів системи, що характеризуються правом втручання підсистеми та елементів верхнього рівня в процеси підсистем нижнього рівня, а також

залежністю дій підсистеми верхнього рівня від фактичного виконання своїх функцій підсистеми нижнього рівня. При цьому виникають координаційні й субординаційні зв'язки. Перші – полегшують і впорядковують взаємодію елементів у складі цілого, а другі – визначають їх внутрішню залежність один від одного.

5. Взаємодія систем із зовнішнім середовищем. У зв'язку з цим виокремлюються такі особливості системи, основними складниками яких є люди, їх норми, зв'язки: розвиток цих систем обмежений цілями і завданнями, визначеними зовнішнім середовищем; наявністю елемента високого рівня ймовірності, її розвитку; відкритістю до зовнішніх впливів; зданістю долати вплив зовнішнього і внутрішнього середовища; адаптивністю за умови взаємодії із зовнішнім середовищем; динамічністю і разом з тим здатністю зберігати свої основні параметри в умовах середовища, що змінюється.

6. Цілеспрямованість. В умовах функціонування виховної системи в нерозривній єдності відбуваються процеси цілепокладання, цілеспрямованої діяльності. Цілеспрямованість системи визначає її мета.

Доходимо висновку, що система складається з певної кількості складників, об'єднаних на основі зв'язків, що існують між ними, і взаємодіють із оточуючим середовищем та іншими системами, що уможлиблює її функціонування в цілісності.

Виокремлені особливості зумовлюють необхідність їх урахування за умови обґрунтування системи виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності, а саме: уможлиблюють виокремити місце і роль системи виховання соціально-комунікативної культури учнів у мікросистемі класу й макросистемі загальноосвітньої школи та зрозуміти проблему виховання соціально-комунікативної культури у взаємозв'язку з іншими явищами; сприяють всебічному глибокому вивченню об'єкта дослідження, проникненню в сутність процесу виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи, виявленню притаманних йому суттєвих і несуттєвих зв'язків; вивчення внутрішніх і зовнішніх чинників, протиріч, відмінностей дає змогу проаналізувати процес виховання соціально-комунікативної культури в багатоаспектному плані, виявити суттєві особливості цього інтегрального особистісного утворення учнів; виступають своєрідним стрижнем, що охоплює багато галузей науки, будучи інтегративним чинником знань про об'єкт, що уможлиблює всебічний аналіз системи виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності; сприяють виокремленню рівнів розробленості проблеми в педагогіці, вирішенню її на практиці. Тим самим визначаються й прогнозуються перспективи дослідження окремих галузей науки на основі врахування провідних тенденцій їх розвитку, взагалі, системи виховання учнів загальноосвітньої

школи, зокрема.

В основу нашої системи виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи покладено *концентричний принцип її побудови*, що полягає в поступовому змістовому розширенні й поглибленні компонентів системи. Компоненти системи єдині, але вони обумовлені віковими особливостями учнів та особливостями позаурочної діяльності.

Виховна робота, що проводиться в позаурочний час, доповнює й поглиблює виховання, що реалізується в процесі навчальної діяльності учнів. З метою обґрунтування цієї роботи в педагогічній літературі використовують низку термінів: «позаурочна», «позанавчальна», «позакласна», «позашкільна». Інколи в практиці зустрічаються протиріччя в тлумаченні означених термінів. Спробуємо з'ясувати ці поняття.

В Українському педагогічному словнику зазначається, що позакласна робота в школі організовується й проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і за умови тактичного керівництва з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної й позашкільної роботи [1, с. 263].

Б. Кобзар використовує термін «позанавчальна виховна діяльність», під якою він розуміє складник професійно-педагогічної діяльності педагога. На його думку, «це цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організовують і здійснюють учителі, вихователі в різних школах у позаурочний час» [2, с. 7].

Поняття «позаурочна» й «позашкільна» виховна робота, як стверджує Б. Кобзар, можна розглядати як найбільш широкі і до того ж синонімічні, що охоплюють усі види і форми виховної роботи з учнями поза уроками, за межами навчального часу. Позаурочна виховна діяльність, зазвичай, складається із позакласної і позашкільної роботи [3, с. 67]. Відтак позаурочна діяльність з виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи організовується й проводиться у вільний від уроків час педагогічним колективом, органами дитячого самоврядування з метою розширення діапазону соціальної взаємодії і спілкування учнів, підвищення їх соціального статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності), розвитку соціально-комунікативних умінь і навичок. Взаємодія суб'єктів виховного процесу передбачає співробітництво, кооперацію, а не прямий вплив, що часто призводить до адміністрування.

Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи в позаурочній діяльності має чітку структуру, основними компонентами якої є:

1. *Цільовий компонент* (включає мету та завдання). Мета визначає всю систему виховання, її характер і головні принципи організації

педагогічної діяльності. Мета відповідно декомпозується на низку конкретних завдань:

– оволодіння учнями знаннями про соціально-комунікативну культуру особистості, механізми її прояву, розвиток у них соціально-комунікативних умінь і навичок;

– цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що забезпечує виявлення учнями соціально-комунікативної культури, підвищення їх соціального статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності);

– розвиток оптимальних моделей взаємин у системі «педагог – вихованець – дитячий колектив – батьки» з метою забезпечення сприятливих умов, що забезпечують формування соціально-комунікативної культури учнів.

2. *Змістовий компонент* системи виховання соціально-комунікативної культури учнів представлено взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими компонентами: когнітивним – включає знання про сутність і зміст соціально-комунікативної культури особистості; емоційно-ціннісним – характеризується почуттями, переживаннями, що відображають ставлення вихованця до соціально-комунікативної культури як особистісної цінності, сформованістю в нього позитивних мотиваційних установок на спілкування, взаємодію; праксичним, що віддзеркалює ступінь сформованості у школярів соціально-комунікативних умінь і навичок. Кожному з них відповідає певна група робочих функцій. Уточнимо їх значення функцій. *Реалізація інформаційної функції* передбачає глибоке знання культурних норм, правил, способів поведінки, прийнятих у соціумі та усвідомлення доцільності їх дотримання; володіння системою знань про комунікативні властивості особистості, структуру і стилі спілкування; знання різних джерел інформації. *Спонукальна функція* визначає зміст ціннісних орієнтацій, мотиваційної сфери учнів та є основою виявлення соціально-комунікативної культури учнями у взаємодії, спілкуванні з ровесниками. Діяльність педагогів спрямована на актуалізацію знань, життєвого досвіду учнів з метою формування в них соціально-комунікативних умінь і навичок, що дозволять їм успішно встановлювати контакти з іншими людьми, приймати обґрунтовані адекватні рішення в ситуаціях міжособистісної взаємодії, реалізує *діяльнісну функцію*. Виокремлені функції пов'язані між собою та складають основу виховання соціально-комунікативної культури учнів.

3. *Технологічний компонент* відображає динаміку взаємодії суб'єктів виховної системи і репрезентується у технологічному забезпеченні (формах, методах, засобах), принципах, педагогічних умовах. Зокрема, суттєвими структурними елементами системи є: цілеспрямована *організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихованців* у різних формах позаурочної діяльності з метою усвідомлення ними сутності й змісту соціально-комунікативної культури як їхньої особистісної цінності,

накопичення досвіду соціально-комунікативних умінь і навичок; *організація методичної роботи з учителями* задля підвищення їхньої компетентності щодо виховання соціально-комунікативної культури в школярів; *робота з батьками* щодо підвищення їх особистісної готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дітьми та з метою становлення позитивних взаємин батьків і дітей у сім'ї – реалізується у відповідних формах, методах.

Система виховання побудована на принципах цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; особистісно-розвиваючого спілкування; використання співпереживання; систематичного аналізу вихованцем власних і чужих учинків.

Складниками технологічного компоненту є *педагогічні умови*: розвиток в учнів емоційно-ціннісного ставлення до соціально-комунікативної культури як особистісної цінності; організація пізнавальної, комунікативної, особистісно й соціально-значущої діяльності дітей у класі; створенні дитячого самоврядування що забезпечує самоствердження кожного вихованця та підвищення соціально статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності); застосування у виховній діяльності новітніх технологій; систематичне діагностування та корекція рівнів вихованості соціально-комунікативної культури в школярів; формування оптимальних моделей взаємодії у системі «педагог – вихованець – дитячий колектив – батьки»; науково-методичне забезпечення виховного процесу в школі.

4. *Результативний компонент* системи виховання соціально-комунікативної культури учнів синтезує реальні показники її ефективності, що відображають ступінь досягнення передбачених цілей і суттєві зміни, що характеризують якісний й кількісний аспекти функціонування системи виховання. Як результат – сформованість соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи.

Ефективне функціонування системи можливе за умови адаптаційного управління процесом (ми його визначили як цілеспрямованість і гнучкість підпорядкування проектної мети й завдань соціокультурним і освітнім потребам загальноосвітнього навчального закладу), свободи вибору, що гарантує кожному суб'єктові виховного процесу вільне визначення власних інтересів, вибір видів і форм діяльності у позаурочний час.

Перспективи подальшого дослідження проблеми пов'язані з поглибленим концептуальним аналізом соціально-комунікативної культури особистості, виявом статевих та індивідуальних відмінностей, особливостей її виховання у студентської молоді. Необхідний також подальший пошук адекватних методів для діагностики цієї якості в контексті цілісного особистісного розвитку школярів та педагогічне обґрунтування на нових теоретичних засадах ефективних виховних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Кобзар Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах продленного дня / Б. С. Кобзар – К. : Рад. школа, 1991. – 223 с.
3. Кобзар Б. С. Позакласна і позашкільна робота / Кобзар Б. С. – К. : Рад.школа, 1975. – 179 с.
4. Конаржевский Ю. А. Что нужно знать директору школы о системах и системном подходе / Ю. А. Конаржевский. – Челябинск : ЧГПИ, 1986. – 135 с.
5. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя : тексты лекций / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель, 1976. – 277 с.
6. Сетров М. И. Принцип системности и его основные понятия / М. И. Сетров // Проблемы методологии системного исследования. – М. : Мысль, 1970. – С. 49–63.
7. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 4-е изд. – М. : «Советская энциклопедия», 1988. – 1100 с.